

Iwona Kryczka

Lublin - Jerozolima Królestwa Polskiego

Proponowane poniżej materiały dydaktyczne mogą być wykorzystane podczas zajęć z historii, geografii czy godziny wychowawczej (przy realizacji treści podstawy programowej edukacja regionalna - dziedzictwo kulturowe w regionie) np. w ramach zajęć terenowych - w czasie wędrowki trasą turystyczną.

KARTA PRACY

Uczeń: .....

Data: .....

Temat: Lublin - Jerozolima Królestwa Polskiego

Nasze miasto znane było w całym świecie jako: „Jerozolima Królestwa Polskiego” lub „Żydowski Oksford”. Na dzisiejszych zajęciach poszukiwać będziemy dowodów potwierdzających, że określenia te były w pełni uzasadnione. Proponujemy Wam podróż w czasie do Lublina sprzed II wojny światowej. Podróż do miasta, w którym wtedy społeczność żydowska stanowiła około 40 % mieszkańców. „Ale zanim ruszymy w drogę, musimy zrozumieć źródła tej przeszłości. Musimy obudzić duchy wielkich ludzi, którzy kiedyś tu żyli i działali, przywołać w pamięci ich czyny i cierpienia i wraz z nimi zwiedzać zaułki, domy i synagogi” (Majer Bałaban, Żydowskie Miasto w Lublinie).

1. Na podstawie przeczytanego tekstu porównaj warunki topograficzne Starego Miasta w Lublinie i przedwojennej Dzielnicy Żydowskiej.

„Wysoko w górę wystrzeliwują wieże starych lubelskich kościołów, a głęboko w dole, u stóp Góry Zamkowej przykucnęła stara lubelska synagoga; wysoko na szerokim grzbiecie wzgórza wznosi się Stare Miasto ze swoimi wiekowymi bramami, wąskimi uliczkami, resztkami starych baszt i wież, starymi kościołami, klasztorami, pałacami szlacheckimi i domami patrycjuszów, nisko w wilgoci i brudzie, między bajorami i błotami rozciągnęło się wokół Góry Zamkowej Miasto Żydowskie...” (Majer Bałaban, *Żydowskie Miasto w Lublinie*)

Lublin, ul. Nowa, 1938 r., fot. Stefan Kielsznia

2. Jakie różnice zauważasz pomiędzy przedstawioną na dwóch różnych zdjęciach tą samą dzielnicą miasta?

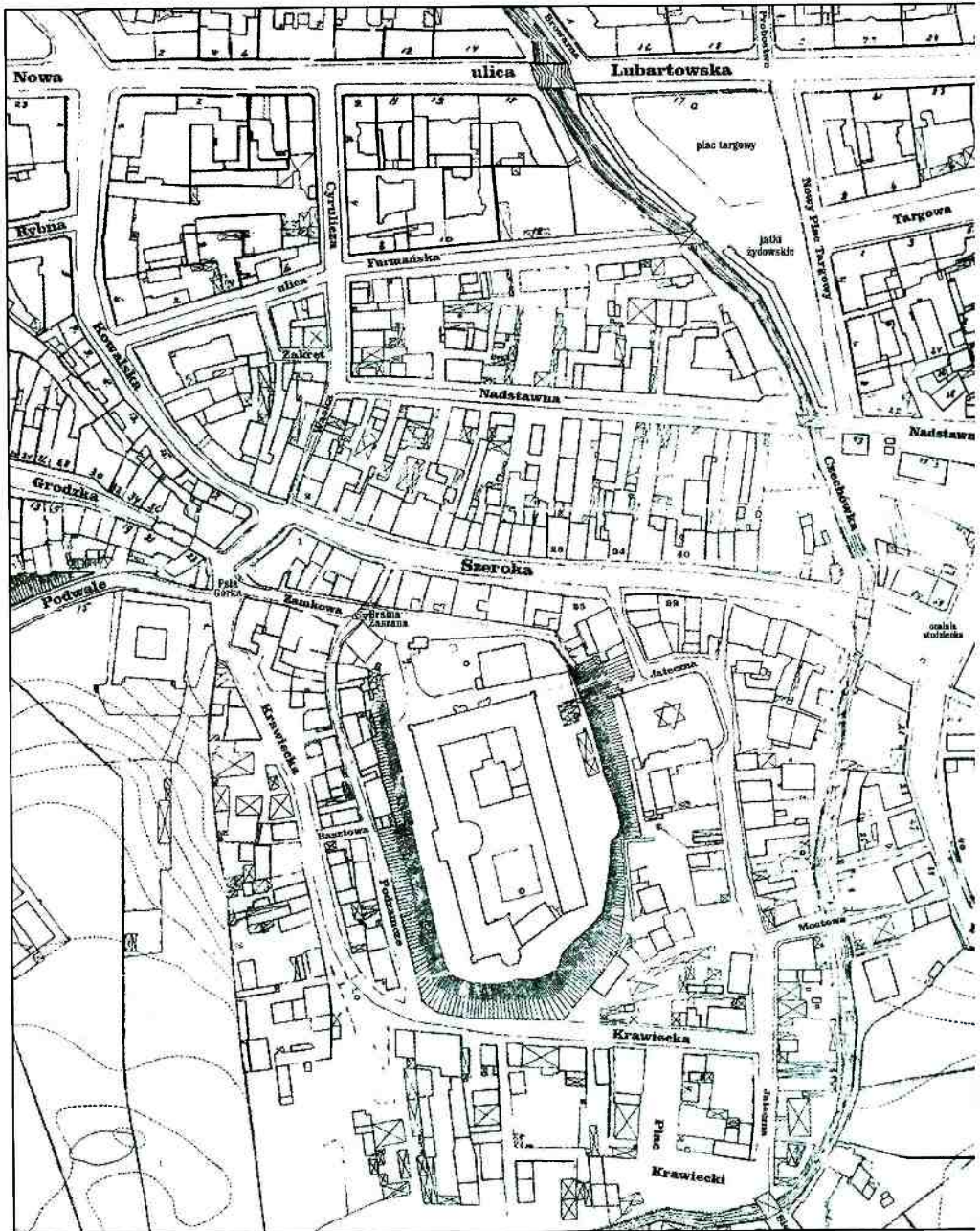

Podzamcze, lata 30., autor nieznanym

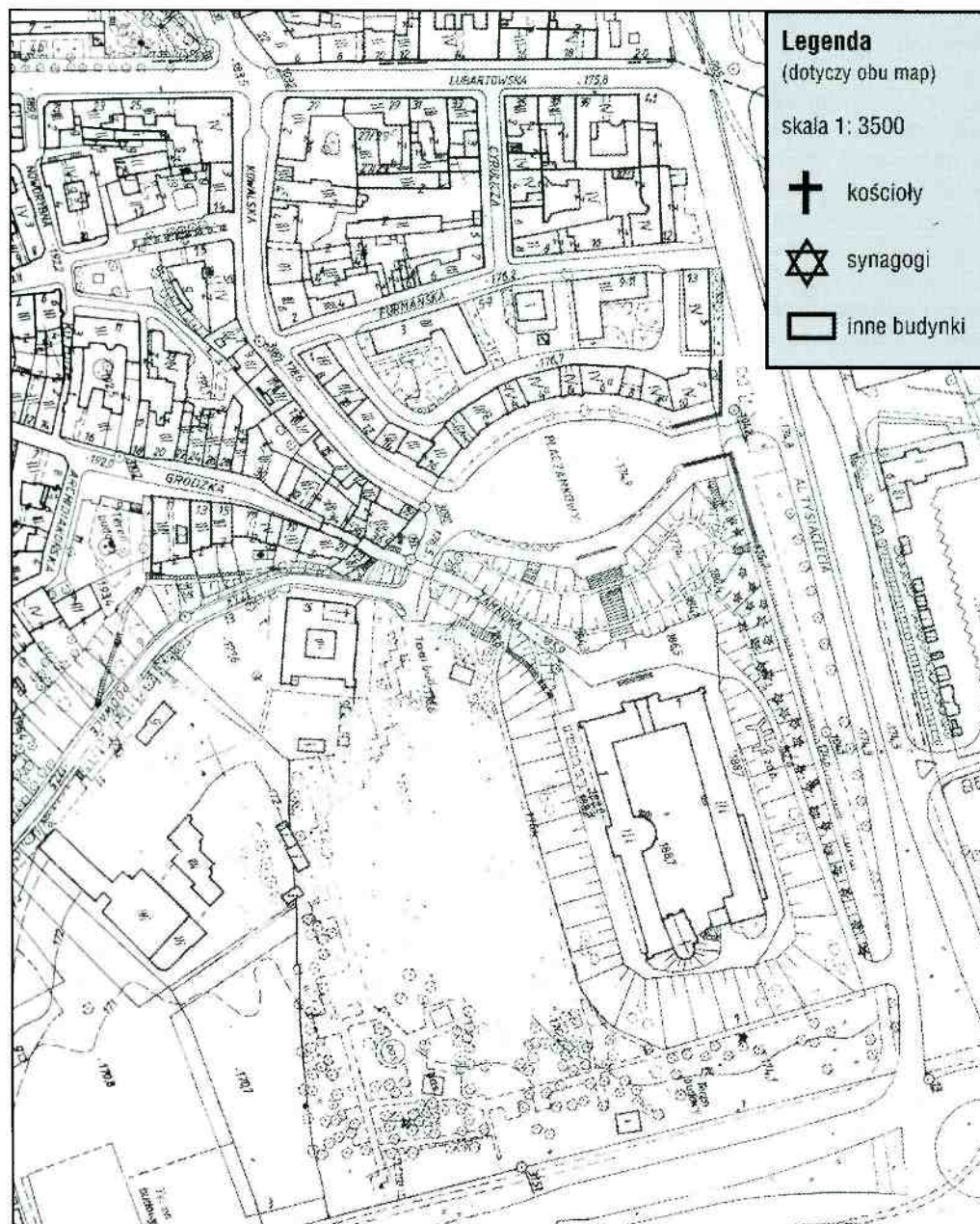

Podzamcze, lata 90., fot. Marta Kubiszyn

3. Porównaj plan Lublina z 1912 r. ze współczesnym planem miasta. Które ulice zniknęły z topografii miasta po drugiej wojnie światowej?

Plan Lublina, koniec lat 30. (z archiwum Ośrodka „Brama Grodzka - Teatr NN”)

Plan Lublina z lat 90. (z archiwum Wydziału Geodezji i Gospodarki Nieruchomościami Miejskiego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Lublinie)

4. Jak nazywają się miejsca, gdzie na modlitwę zbierają się a) katolicy i b) Żydzi.

5. Odszukaj na współczesnym planie miasta pamiątki i ślady obecności Żydów. Zwróć uwagę na niektóre nazwy ulic, placów, pomników, obiektów architektonicznych. Jeśli znasz takie miejsca, które nie zostały zaznaczone na planie - zapisz je.

6. W Lublinie do wybuchu II wojny światowej istniało 11 synagog i ponad 100 bożnic gminnych oraz żydowskich domów modlitwy. Do dnia dzisiejszego przetrwała jedynie bożnica „Chewra Nosim”, należąca niegdyś do bractwa pogrzebowego. Znajduje się ona przy ulicy Lubartowskiej 8. Dziś pełni funkcję Izby Pamięci Żydów Lubelskich. Największa z nich mieściła się przy ulicy Jatecznej - była to Synagoga Maharszala (Maharszal szul) - nazwana tak na cześć wybitnego lubelskiego rabina Salomona Lurii zwanego Maharszałem. Właściwie nie była to jedna synagoga, ale cały system synagogałny, w skład którego wchodziły: wspomniana już synagoga wielka, Synagoga Maharama (nazwana tak na cześć rabina Maira ben Gedali zwanego Mairem Lublinem) i maleńka bożnica do odprawiania codziennych modlitw. Tutaj także mieściła się jesiwa (szkoła religijna dla młodych mężczyzn). Przeczytaj uważnie poniższy tekst źródłowy, a następnie odpowiedz na umieszczone pod nim pytania.

Pierwotnie budynek Synagogi Maharszala wybudowano w stylu renesansowo-barokowym. Niestety, nie zachowały się żadne materiały ikonograficzne prezentujące jej ówczesny wygląd. Cały kompleks budynków synagogałnych i jesiwy został zniszczony w czasie najazdu kozacko-moskiewskiego w 1655 roku. Odbudowano go w następnych latach, ale przestała już wtedy funkcjonować jesiwa. W 1854 r. budynek synagogi uległ katastrofie - zawaliły się stropy. Odbudowa i przebudowa trwała do roku 1864. W tym czasie Synagoga Maharszala utraciła swój barokowy charakter, ale nadal posiadała bogate i zabytkowe wyposażenie, fundowane przez zamożnych Żydów lubelskich. Kompleks synagogałny był wówczas tak wielki, że jednocześnie mogło modlić się tutaj około 3000 osób; synagogi posiadały dolne i górne sale. W 1939 r. hitlerowcy nakazali zamknąć synagogi. Do marca 1942 r. mieściło się tu schronisko dla uchodźców i wysiedleńców oraz kuchnia ludowa dla najuboższych mieszkańców getta. W marcu i kwietniu 1942 r., gdy Niemcy likwidowali getto, zamienili Wielką Synagogę w punkt zbiorczy dla Żydów przeznaczonych do deportacji do obozu zagłady w Bełżcu. Dokonano wtedy wielu morderstw. Każdego wieczora wyprowadzano stąd około 1500 osób, które przy akompaniamencie strzałów i wrzasków pędzono przez Kalinowszczyznę do rampy kolejowej przy Rzeźni Miejskiej, skąd odchodziły transporty do Bełżca. Po likwidacji getta hitlerowcy rozpoczęli wyburzanie kompleksu synagogałnego. Jednakże jego ruiny przetrwały jeszcze po wyzwoleniu i ostatecznie zostały rozebrane, gdy wytyczano tu Al. Tysiąclecia.

- a. W jakim stylu wybudowano pierwotny budynek synagogi?
- b. Ilu wiernych mógł pomieścić kompleks synagogałny po przebudowie w 1864 r.?
- c. Kiedy zamknięto dla celów religijnych synagogi Lublina?
- d. Jaką rolę pełnił budynek Wielkiej Synagogi w czasie likwidacji getta (w marcu i kwietniu 1942 r.)?
- e. Co znajduje się obecnie w miejscu, gdzie istniała Synagoga Maharszala?
- f. Zobacz na planie Lublina z 1912 r., jakie świątynie innych wyznań sąsiadowały z Wielką Synagogą.

7. Na podstawie tekstu źródłowego odpowiedz na znajdujące się pod nim pytania.

Cmentarze [hebr. *bejt kwarot* = dom grobów, *bejt olam* = dom wieczności, *kirkut* = cmentarz] ma w kulturze żydowskiej ważne znaczenie. W judaizmie od najdawniejszych czasów istniał nakaz grzebania zmarłych. Do końca XIX w. n.e. ciała mężczyzn i kobiet były chowane do grobów w odrębnych częściach cmentarza. Według prawa żydowskiego cmentarz to miejsce nieczyste. Na grobach nie kładzie się kwiatów, które Żydzi uważają za symbole życia. Za to w rocznicę śmierci bliskich lub przed świętem Rosz Ha-szana (Nowy Rok) na macewach układa się kamyczki i zapala świece. Na grobach słynnych rabinów pielgrzymi kładą karteczki z zapisanymi prośbami (*kwitlech*). W naszym mieście znajdują się dwa cmentarze żydowskie: stary, przy ulicy Kalinowszczyzna (tzw. Stary Kirkut) usytuowany na wzgórzu Grodzisko oraz nowy, przy ulicy Walecznych. Stary kirkut odwiedzają rokrocznie liczne rzesze turystów, pielgrzymujące do grobu Jaakowa Icchaka Horowitza zwanego Widzącym z Lublina (1745-1815), cadyka, którego zwolennicy przypisywali mu zdolność jasnowidzenia i przepowiadania przyszłości. Tutaj można odnaleźć liczne *kwitlech*, pisane w różnych językach. To tutaj znajduje się najstarsza kamienna macewa w Polsce, pochodząca z 1541 r., na grobie wielkiego talmudysty Jaakowa Kopelmana. Sąsiaduje z nią nagrobek kantora Abrahama ben Uszaja, zmarłego w 1543 r. Innym cennym nagrobkiem jest macewa założyciela i rektora jesziwy lubelskiej rabina Szaloma Szachny (z 1558 r.). Pochówki odbywały się tutaj od XVI w. do ok. 1868 r., później - już tylko na nowym cmentarzu przy ulicy Walecznych. Dewastacja obiektu rozpoczęła się jeszcze w czasie zaborów, ale na dużą skalę - dopiero od czasów drugiej wojny. Większość nagrobków została bezpowrotnie zniszczona.

Stary Kirkut na Kalinowszczyźnie, nagrobek rabina Kopelmana, stan obecny, fot. Marta Kubiszyn

Stary kirkut odwiedzają rokrocznie liczne rzesze turystów, pielgrzymujące do grobu Jaakowa Icchaka Horowitza zwanego Widzącym z Lublina (1745-1815), cadyka, którego zwolennicy przypisywali mu zdolność jasnowidzenia i przepowiadania przyszłości. Tutaj można odnaleźć liczne *kwitlech*, pisane w różnych językach. To tutaj znajduje się najstarsza kamienna macewa w Polsce, pochodząca z 1541 r., na grobie wielkiego talmudysty Jaakowa Kopelmana. Sąsiaduje z nią nagrobek kantora Abrahama ben Uszaja, zmarłego w 1543 r. Innym cennym nagrobkiem jest macewa założyciela i rektora jesziwy lubelskiej rabina Szaloma Szachny (z 1558 r.). Pochówki odbywały się tutaj od XVI w. do ok. 1868 r., później - już tylko na nowym cmentarzu przy ulicy Walecznych. Dewastacja obiektu rozpoczęła się jeszcze w czasie zaborów, ale na dużą skalę - dopiero od czasów drugiej wojny. Większość nagrobków została bezpowrotnie zniszczona.

- Wskaż główne różnice między cmentarzem żydowskim a katolickim.
- Opisz zwyczaje żydowskie, które związane są z cmentarzem.
- Nagrobki jakich ważnych postaci ze środowiska Żydów lubelskich można znaleźć na Starym Cmentarzu Żydowskim?
- Określ, w których wiekach funkcjonował Stary i Nowy Cmentarz Żydowski jako miejsce pochówku kolejnych pokoleń Żydów.

8. Na podstawie tekstu inskrypcji (epitafium) z nagrobka rabina Jaakowa Kopelmana ben Jehuda Ha-Lewi (tłum. A. Trzciniński) odpowiedz na poniższe pytania.

*Żalność i tren wypowiem, z płaczem
i ze łzami zaśpiewam nad tym, który
tu jest pochowany, gaonem¹,
naszym nauczycielem i mistrzem,
panem r. Kopelmanem, r. Jaakowem Ha-Lewi.
To imię jego i ma to swoje znaczenie.
Biegły <był> w mądrości wszystkich
ksiąg, a szczególnie w Sześciu
Porządkach². I kto zdoła opowiedzieć
tak jak on? I kto zdoła opowiedzieć
jego chwałę? On, mocarz Tory,
drogi kamień węgielny, którego
imię umieszczone jest na tronie Mocarza
<Jakubowego>³ Jaakow prawy, syn pana Jehudy
Ha-Lewi błogosławionej pamięci. Odszedł 23 siwan⁴
i pogrzebany został w niedzielę (...).*

- Jak określany jest gatunek, w którym wypowiada się autor inskrypcji?
- Wskaż określenia charakteryzujące rabina Jaakowa Kopelmana ben Jehuda Ha-Lewi.
- Które księgi żydowskie znał on najlepiej?
- W którym miesiącu zmarł?

9. Na podstawie poniższego tekstu źródłowego, odpowiedz na znajdujące się pod nim pytania.

Lublin zwany „Żydowskim Oksfordem” pełnił rolę ważnego ośrodka nauki i kultury żydowskiej, znanego w całym świecie, tak jak Oksford. Pierwsze hebrajskie drukarnie powstały tu w XVI w. - blisko sto lat wcześniej niż drukarnie chrześcijańskie. Już w 1547 r. powstała drukarnia Izaaka Schwarza i jego szwagra Józefa, a w 1578 r. - drukarnia Kalynomosa ben Mordechaja Jaffe. W Lublinie mieszkali znani w Europie lekarze -doktor Izaak Maj (jako pierwszy Żyd otrzymał za zasługi od elektora Brandenburskiego Alberta prawo osiedlenia się w Królewcu). Doktor Cwi Hirsz (Jeleń) był nadwornym faktorem króla Zygmunta III i Władysława IV. W 1886 r. z funduszy gminy żydowskiej powstał przy ulicy Lubartowskiej szpital, w którym pracował m. in. dr Marek Arnsztajn - mąż wybitnej poetki Franciszki Arnsztajnowej. Jednym z najwybitniejszych uczonych talmudystów był rabin Szalom Szachne (syn faktora królewskiego Josko Szachmowicza), pochowany na Starym Kirkucie. Studiowali u niego studenci z całej Polski, Czech i Niemiec. W 1567 r. król Zygmunt August nadał przywilej umożliwiający wybudowanie uczelni talmudycznej. Jej pierwszym rektorem został rabin Salomon Luria, zwany Maharszalem (ten, którego imię nosiła Wielka Synagoga). Uczelnia ta istniała do III rozbioru Polski. W 1930 r. reaktywowano lubelską uczelnię żydowską. Nowy budynek wzniesiono przy ulicy Lubartowskiej. Rektorem Jesziwas Chachmej Lublin (Uczelni Mędrców Lublina) został rabin Meir Szapiro,

¹ Gaon - znakomitość, mędrzec, geniusz

² Sześć Porządków - Miszna, dzieło literatury rabinicznej

³ Tron Mocarza Jakubowego - tron Boga.

⁴ Siwan - trzeci miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, zwykle zaczyna się pod koniec maja lub na początku czerwca.

przywódcą religijny i polityczny (był posłem na Sejm II Rzeczypospolitej). Uczelnia ta powstała z składek i dotacji zbieranych wśród Żydów na całym świecie. Jesziwas Chachmej Lublin była jedną z lepiej wyposażonych szkół tego typu na świecie. Posiadała bogaty księgozbiór.

- a. Zapisz daty powstania uczelni żydowskich w Lublinie i nazwiska ich rektorów.
- b. W którym miejscu w mieście powstała Uczelnia Mędrców Lublina?
- c. Dlaczego Lublin zyskał miano „Żydowskiego Oksfordu”?
- d. Wymień trzech znakomitych obywateli miasta Lublina pochodzenia żydowskiego i określ czym się zajmowali.

10. Na podstawie poniższego tekstu źródłowego, odpowiedz na znajdujące się pod nim pytania.

Lublin pełnił ważną funkcję dla całej społeczności żydowskiej kraju. To tutaj za czasów panowania Stefana Batorego powstał organ samorządu żydowskiego Waad Arba Aracot, czyli Sejm Czterech Ziem. Stanowił on najwyższą reprezentację Żydów Rzeczypospolitej Obojga Narodów gmin (kahalów) Wielkopolski, Małopolski, Litwy i Rusi. Ten unikalny w skali europejskiej parlament najczęściej obradował podczas jarmarków. Marszałkami generalnymi Waadu pochodzącymi z Lublina byli Abram Chaimowicz i Abraham Heilpern. Majer Bałaban, wybitny żydowski historyk mawiał, iż „dla europejskiego żydostwa sejm żydowski w Lublinie był symbolem żydowskiego autorytetu i potęgi polskiego żydostwa”.

- a. Czym był Waad Arba Aracot?
- b. Czym zajmowała się ta instytucja?
- c. Jak określany był jej przewodniczący?
- d. Jakie było jej znaczenie dla Żydów?

11. Na podstawie poniższego tekstu źródłowego, odpowiedz na znajdujące się pod nim pytania.

Pod koniec XIX w. w naszym mieście rozwinęły działalność żydowskie partie polityczne. Do najbardziej znanych należał Bund - żydowska partia socjalistyczna. Przyczyniła się ona do powstania w 1939 r. Żydowskiego Domu Kultury im. I. L. Pereca. Wydawała tygodnik „Lubliner Sztyme”. Partia ta miała swoich przedstawicieli w Radzie Miasta. Inną partią, zrzeszającą religijnych Żydów, był Agudat-Izrael. Partia ta utrzymywała rabinów, cmentarze żydowskie, opiekowała się domami modlitwy, chederami (szkoły żydowskie, ortodoksyjne), nadzorowała ubój koszerne mięsa itd. W Lublinie działało wiele towarzystw i organizacji popierających ruch syjonistyczny (ich głównym celem było stworzenie państwa żydowskiego na terytorium Palestyny, gdzie w starożytności istniało państwo Izrael).

- a. Wymień najważniejsze żydowskie partie i ruchy polityczne działające na terenie Lublina.
- b. Jaką działalnością, oprócz politycznej, zajmowała się partia Agudat-Izrael?
- c. Scharakteryzuj działalność Bundu.
- d. Jaki cel stawiali przed sobą syjoniści?

12. Na podstawie poniższego tekstu źródłowego, odpowiedz na pytania znajdujące się pod nim.

W naszym mieście ukazywała się prasa żydowska. Od marca 1916 r. do grudnia roku 1917 wychodziła w języku polskim „Mysł Żydowska” - postępowy tygodnik, poruszający m. in. kwestie równouprawnienia i walki z antysemityzmem. Pierwszą gazetą w języku jidysz był „Lubliner Tugblat”. Miała ona nakład 1200 egzemplarzy i była to podobno ilość niewystarczająca dla mieszkańców Lublina. W latach 1928-1939 ukazywał się tygodnik „Lubliner Sztyme”, który był organem partii Bund. Życie kulturalne Lublina to także poeci. Do grona najwybitniejszych zaliczyć można Franciszkę Arnsztajnową (1865-1942). Poetka wydała razem z poetą Józefem Czechowiczem zbiór poezji *Stare kamienie*. W swoich utworach opisuje często nasze miasto, świadczą o tym tytuły wierszy: *Rynek, Grodzka ulica, Wiatr na placu starej fary, Brama Krakowska czy Tobie śpiewam, Lublinie*. Aby w pełni oddać obraz Lublina jako ośrodka kultury żydowskiej należy wspomnieć jeszcze o innych aspektach życia kulturalnego, a mianowicie o teatrze żydowskim. Lublin nie posiadał stałego teatru żydowskiego, ale co tydzień przyjeżdżali tu aktorzy z Warszawy, Łodzi, Wilna oraz innych miast polskich. Powstały za to w Lublinie teatry letnie - przy ulicy Niecałej (1883 r.) i Zamojskiej (teatr „Rusałka” - 1896 r.). Od 1906 r. działał teatr amatorski Towarzystwa Hazomir.

- Podaj tytuł żydowskiej gazety ukazującej się codziennie w Lublinie.
- W jakich językach wydawana była prasa żydowska?
- W obszarze, których dziedzin kultury działała aktywnie społeczność żydowska?

13. Podsumowanie i ewaluacja zajęć

- Podaj dowody świadczące o tym, że Lublin zasłużył sobie na określenie „Jerozolima Królestwa Polskiego”.
- Dlaczego Lublin nazywany był „Żydowskim Oksfordem”?
- Który tekst źródłowy był dla Ciebie szczególnie interesujący?

Przebudowa Placu Zamkowego w 1954 r., fot. Zdzisław Wdowinski (ze zbiorów Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie)

Przykładowe odpowiedzi z punktacją

Należy oceniać pozytywnie każdą odpowiedź, która potwierdza rozumienie tekstu i polecenia. Maksymalną liczbę punktów przyznajemy odpowiedzi wyczerpującej.

Zadanie	Propozycje odpowiedzi	Punktacja
1	Stare Miasto powstało na wzgórzu, natomiast Miasto Żydowskie - u stóp Góry Zamkowej, na terenie wilgotnym.	0-2
2	Np. Na zdjęciu okolic Zamku z czasów przed drugą wojną światową widać ciasną zabudowę (dawne Podzamcze), przed Zamkiem widoczny jest też okazały gmach. Obiektów tych nie ma na zdjęciu współczesnym. Na miejscu dawnej dzielnicy żydowskiej widać plac Zamkowy, Aleje Tysiąclecia i Aleje Unii Lubelskiej oraz skwer.	0-2
3	Krawiecka, Szeroka, Podzamcze, Jateczna	0-1
4	a) kościoły b) synagogi	0-2
5	Np. Stary Cmentarz Żydowski (tzw. Stary Kirkut), Nowy Cmentarz Żydowski (tzw. Nowy Kirkut), Plac Izaaka Singera, bożnica przy ulicy Lubartowskiej, dom Waksmana	0-2
6	a) styl renesansowo-barokowy b) około 3000 osób c) w 1939 r. d) był punktem zbiorczym dla Żydów przeznaczonych do deportacji do obozu zagłady w Bełżcu e) trasa szybkiego ruchu - Aleje Tysiąclecia, u stóp Zamku wmurowano pamiątkową tablicę f) cerkiew prawosławna, przy ul. Ruskiej; kościół Św. Mikołaja na Czwartku, kaplica Św. Trójcy na Zamku	0-6
7	a) Na cmentarzu żydowskim ciała kobiet grzebano w innych miejscach niż mężczyzn, a na katolickim w tych samych; Żydzi uważają cmentarz za miejsce nieczyste, a katolicy nie; na grobach żydowskich nie kładzie się kwiatów, a na katolickich tak. b) Na grobach żydowskich zostawia się kwitlęch (karteczki z modlitwami) i układa się na płytach nagrobnych kamyki c) Np. Jaakow Icchak Horowitz, Jaakow Kopelman, Abraham ben Uszaja, Szalom Szachna. d) Stary cmentarz funkcjonował od XVI w. do XIX w., a nowy od XIX do dnia dzisiejszego.	0-4

8	<ul style="list-style-type: none"> a) epitafium b) gaon, nauczyciel, mistrz, biegły w mądrości, mocarz Tory, prawy c) Torę oraz Sześć Porządków - Misznę d) w miesiącu siwan (zwykle pod koniec maja lub na początku czerwca) 	0-4
9	<ul style="list-style-type: none"> a) 1567 r. - rabin Salomon Luria zwany Maharszalem; 1930 r. - rabin Meir Szapiro b) przy ulicy Lubartowskiej c) bo pełnił rolę ważnego ośrodka nauki i kultury żydowskiej, znanego w całym świecie, tak jak Oksford d) Np. Izaak Maj - lekarz, Cwi Hirsztajn - lekarz, Marek Arnsztajn - lekarz, Franciszka Arnsztajnowa - poetka, Szalom Szachne - rabin, Salomon Luria - rabin, Meir Szapiro -rabin, poseł na sejm itd. 	0-4
10	<ul style="list-style-type: none"> a) „Lubliner Tugblat” b) w języku polskim i jidysz c) na przełomie XIX i XX wieku d) teatr, publicystyka, literatura 	0-4
11	<ul style="list-style-type: none"> a) Sejmem Czterech Ziem (Wielkopolskiej, Małopolskiej, Rusi i Litwy) b) był to organ samorządu żydowskiego, stanowiący najwyższą reprezentację Żydów Rzeczypospolitej Obojga Narodów. c) marszałek generalny d) był symbolem żydowskiego autorytetu i potęgi społeczności Żydów polskich 	0-4
12	<ul style="list-style-type: none"> a) Bund, Agudat-Izrael, towarzystwa syjonistyczne b) opieką nad domami modlitwy, chederami, utrzymywaniem cmentarzy, opłacaniem rabinów, nadzorem uboju koszernego mięsa itp. c) Przyczyniła się do powstania w 1939 r. Żydowskiego Domu Kultury im. I. L. Pereca, wydawała tygodnik „Lubliner Sztyme”, miała swoich przedstawicieli w Radzie Miasta. d) stworzenie niepodległego państwa żydowskiego na terytorium Palestyny, dawnego Izraela 	0-4
		Razem 39